(الف) قرآن مجيد: تعارف ۽ فضيلتون

سکيا جي حاصلات

* قرآن مجيد جو تعارف بيان ڪري سگهندا. * قرآن مجيد جي فضيلت ۽ عظمت بيان ڪري سگهندا. * زندگي جي هر لمحي ۾ قرآن مجيد جي حقن ۽ ادبن جي پيروي ڪري سگهندا.

قرآن مجيد جو تعارف: لفظ "قرآن" جي لغوي معنىٰ پڙهڻ آهي ۽ ان جي معنىٰ، پڙهيل ڪتاب پڻ آهي. قرآن ڪريم جي اصطلاحي معنىٰ آهي: "الله تعالىٰ جو اهو ڪلام جيڪو حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيّٖنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ (حضرت محمد الله تعالىٰ جو رسول آهي ۽ الله تعالىٰ جو آخري نبي ۽ رسول آهي، سندن (صلي الله عليه وسلم) ۽ سندن آل ۽ اصحاب سڀني رضي الله عنهم اجمعين جي مٿان الله تعالىٰ جي رحمت ۽ سلامتي هجي.) تي جبرئيل عليہ السلام جي ذريعي نازل ٿيو ۽ صحيفن ۾ لکيو ويو.

قرآن مجيد ۾ 30 پاره، 114 سورتون، 558 رڪوع ۽ 6236 آيتون آهن. پهرين سورت الفاتحہ ۽ آخري سورت الناس آهي. سڀ کان وڏي سورت البقره ۽ سڀ کان ننڍي سورت الڪوثر آهي. ۽ الله تعالىٰ جي وڏائي ۽ عظمت بيان ڪندڙ وڏي آيت آية الڪرسي آهي. سورة گهڻو ڪري گهڻن آيتن تي مشتمل هوندي آهي. ۽ هر سورة جو هڪ خاص مضمون ۽ موضوع هوندو آهي. جنهن جي ابتداء ۾ سورة التوبہ کان سواءِ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ لکيل آهي. ان کي سورة چيو ويندو آهي. "آيت" جي لغوي معنىٰ نشان يا علامت آهي. اصطلاح ۾ "آيت" قرآن شريف جي هڪ حصي کي چئبو آهي ۽ حصي جي پڇاڙيءَ ۾ O نشاني

هوندي آهي.

قرآن شريف جا نالا: قرآن مجيد جو اصل نالو "القرآن" ئي آهي. پر علماء ڪرام ان ڪان سواءِ ٻيا بہ ڪيترائي نالا ڳڻيا آهن، جيڪي قرآن مجيد ۾ ذڪر ڪيل آهن. ان مان ڪجھ مشهور نالا هي آهن:

(1) **القرآن:** ڪلام پاڪ جو هي اصلي ۽ ذاتي نالو آهي. (2) **الفرقان:** حق ۽ باطل ۾ فرق ڪرڻ وارو ڪتاب. (3) **الذڪر:** نصيحت وارو ڪتاب. (4) **الڪتاب:** خاص ڪتاب يعني الله تعالىٰ جو ڪتاب قرآن مجيد. (5) **الهدىٰ:** رستو ڏيکارڻ وارو ڪتاب. (6) **النور:** روشني وارو ڪتاب. (7) **الحق:** ثابت ٿيل ڪتاب. (8) **الشفاء:** يعني جسماني ۽ روحاني بيمارين کي ختم ڪرڻ وارو ڪتاب. (9) **التنزيل:** نازل ڪيل ڪتاب.

نزول قرآن: قرآن ڪريم الله تعالىٰ جو ازلي ۽ ابدي ڪلام آهي جيڪو "لوح محفوظ" ۾ موجود آهي، جيئن الله تعالىٰ فرمايو آهي: بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَّجِيْدٌۙ۝۲۱ فِيْ لَوْحٍ مَّحْفُوْظٍ۝۲۲ (سورة البروج: 22) ترجمو: (هي ڪو معمولي ڪتاب ناهي) بلڪ هي قرآن عظيم الشان ڪتاب آهي. لوح محفوظ ۾ رکيل آهي.)

قرآن ڪريم لوح محفوظ ڪان زمين تي ٻن مرحلن ۾ پهتو آهي. پهرئين مرحلي ۾ سمورو قرآن ڪريم هڪ ئي دفعي دنيا واري آسمان تي "بيت العزة" ۾ نازل ٿيو. جيئن سورة القدر ۾ الله تعالىٰ فرمايو آهي: ترجمو: اسان هن قرآن کي قدر واري رات ۾ نازل ڪيو (القدر:1) ان ڪان پوءِ ٻئي مرحلي ۾ ضرورت ۽ موقعي مناسبت سان وقتاً فوقتاً حضرت جبريل عليه السلام، الله تعالىٰ جي حڪم سان حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي مختلف آيتن ۽ سورتن جي شڪل ۾ لاهيندو هيو. جيڪو بتدريج ٻاويھ سالن ۽ ڪجھ مهينن ۾ نازل ٿيو. جنهن مان ٻارنهن سال ۽ ڪجھ مهينا مڪه مڪرمه ۾ هجرت ڪان پهرئين نازل ٿيو ۽ باقي دار الهجرة مدينہ منوره ۾ نازل ٿيو.

تدريجي نزول: قرآن ڪريم جي نزول جي ٻئي مرحلي کي تدريجي (مرحلي وار) چئبو آهي. ارشاد باري آهي تہ: ترجمہ: ۽ اسان قرآن شريف کي ٿورڙو ٿورڙو ڪري نازل ڪيو جيئن توهان کي ناهي ناهي پڙهي ٻڌائجيۦ اسان ان کي آهستي آهستي لاٿو آهي. (الاسراء: 106)

قرآن ڪريم جي تدريجي طور ۽ آهستي آهستي نازل ٿيڻ جون حڪمتون هيٺ ڏجن ٿيون:

- قرآن ڪريم ياد ڪرڻ آسان بڻجي ويو.
- مختلف قسمن جا احڪام جيڪي قرآن ڪريم ۾ موجود آهن. انساني طبيعتن کي انهن تي عمل ڪرڻ لاءِ آهستہ آهستہ آماده ڪيو ويو. جيڪڏهن هڪ ئي دفعي سان سڀ حڪم نازل ٿين ها تہ پراڻين عادتن کي ڇڏڻ ۽ نَوَن حڪمن تي عمل ڪرڻ ڏاڍو مشڪل ٿي وڃي ها.
- مخالفن جون تڪليفون ۽ اذيتون جڏهن حد کان وڌي وينديون هيون ۽ پوءِ ڪا وحي نازل ٿيندي هئي تہ اها مسلمانن جي دلين لاءِ راحت ۽ سڪون جو سبب بڻبي هئي.
- مختلف وقتن ۾ ماڻهن جي طرفان سوال پڇڻ تي ان جو بروقت جواب ڏيڻ سان قرآن ڪريم جي حقانيت ثابت ٿي.

لوح محفوظ: لوح محفوظ مان مراد اها تختي يا ڪتاب آهي، جيڪو هر طرح جي هٿ چراند کان محفوظ آهي ۽ سيني حڪمن، فرمانن ۽ ڪلمات الاهي جو اصل آهي.

بيت العزة: هي دنيا واري آسمان جي اها جڳهہ آهي جتي سڄي جو سڄو قرآن مجيد لوح محفوظ مان هڪ دفعي سان لاٿو ويو. پوءِ اتان کان ٿورو ٿورو ڪري حضور ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي نازل ڪيو ويو.

مڪي ۽ مدني سورتن جو تعارف ۽ خصوصيتون: قرآن مجيد جي سورتن کي نزول جي اعتبار سان ٻن حصن ۾ ورهايو ويو آهي. اهي

آيتون يا سورتون جيڪي هجرت مديني منوره کان پهريان نازل ٿيون، انهن کي مڪي چئبو آهي. ۽ جيڪي هجرت مديني کان پوءِ نازل ٿيون انهن کي مدني چئبو آهي. ان اعتبار سان مڪي سورتن جو تعداد 86 ۽ مدني سورتن جو تعداد 28 آهي. هيٺين خصوصيتن جي بنياد تي مڪي ۽ مدني سورتن کي سڃاڻي سگهجي ٿو:

- مڪي سورتون عام طور تي ننڍيون آهن ۽ انهن ۾ اڪثر توحيد، رسالت، آخرت جا اجمالي حڪم، دين، عبادت ۽ اڳين امتن جا واقعا ۽ انبياء ڪرام عليهم السلام جا قصا بيان ڪيا ويا آهن. جڏهن ته مدني سورتون وڏيون آهن ۽ انهن ۾ گهڻي کان گهڻا شريعت جا تفصيلي حڪم آهن.
- مڪي دؤر جي سورتن ۽ آيتن ۾ اهل ايمان کي انهن جا فرض ٻڌايا ويا آهن ۽ گمراهه ماڻهن کي گذريل قومن جي انجام کان خبردار ڪيو ويو آهي. جڏهن ته مدني سورتن ۽ آيتن ۾ تفصيلي حڪم ٻڌايا ويا آهن، جيئن زڪوٰة، جهاد ۽ لڙائي جا مسئلا ۽ گناهن جون سزائون وغيره ٻڌايون ويون آهن گڏوگڏ زندگي جي مختلف مسئلن سماجي، معاشي ۽ خانداني نوعيت جي حڪمن متعلق بنيادي هدايتون ڏنيون ويون آهن.
- مڪي سورتن ۾ مؤمنن سان گڏ اڪثر ڪري مشرڪن کي خطاب ڪري سمجهايو ويو آهي، جڏهن ته مدني سورتن ۾ مسلمانن سان گڏوگڏ منافقن ۽ اهل ڪتاب جو به تذڪرو ملي ٿو.
- گهڻو ڪري مڪي سورتن ۾ "يَاَيُّهَا النَّاسُ" (اي انسانو) جي لفظن سان ۽ مدني سورتن ۾ "يَاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا" (اي ايمان وارؤ) جي لفظن سان خطاب ڪيو ويو آهي.

قرآن ڪريم جي عظمت ۽ فضيلت: قرآن ڪريم الله تعالىٰ جي طرفان نازل ڪيل آخري ڪتاب آهي. جهڙي طرح الله تعالىٰ جي ذات عظمت ۽ بزرگي واري آهي ۽ هر نقص ۽ عيب کان پاڪ آهي. اهڙي طرح ان جو

ڪتاب ٻه عظمت ۽ بلند شان وارو آهي. جيڪو هر قسم جي غلطي، مٽائڻ ۽ ڦير گهير کان پاڪ آهي. ارشاد باري آهي: اِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا الذِّكۡرَ وَ اِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوۡنَ (الحجر:9) ترجمو: بيشڪ اسان ئي هن نصيحت واري ڪتاب کي نازل ڪيو آهي ۽ يقيناً اسان ئي ان جا نگهبان آهيون. هن ڪتاب ۾ تمام گهڻو تاثير آهي. جيئن ارشاد باري آهي. ترجمو: جيڪڏهن اسان هي قرآن ڪنهن جبل تي نازل ڪريون ها ته تون ان کي الله تعالىٰ جي خوف کان ڦاٽل ڏسين ها. ۽ هي مثال اسان ماڻهن جي لاءِ بيان ڪندا آهيون جيئن اهي غور و فڪر ڪن. (الحشر: 21)

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن قرآن مجيد جي تعليم حاصل ڪرڻ واري جي لاءِ فرمايو آهي خَيۡرُكُمۡ مَنۡ تَعَلَّمَ الۡقُرۡآنَ وَعَلَّمَهٗ (صحيح بخاري، حديث: 5027) ترجمو: توهان مان بهتر شخص اهو آهي جيڪو قرآن سکي ۽ سيکاري.

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ارشاد فرمايو ته آءُ توهان جي وچ ۾ ٻه اهڙيون شيون ڇڏيو پيو وڃان جن تي عمل ڪرڻ کان پوءِ توهان ڪڏهن ٻه گمراهه نه ٿيندؤ. انهن مان هڪ قرآن ۽ ٻي منهنجي سنت آهي. جيڪي ٻئي هرگز جدا نه ٿيندا. ايستائين جو اهي ٻئي مون وٽ حوض ڪوثر وٽ حاضر ٿين.

(مستدرڪ حاڪم، حديث:4321)

قرآن مجيد جون ڪجهه خوبيون:

(1) **قرآن مجيد جو الهامي ڪتاب هجڻ:** قرآن ڪريم الله تعالىٰ جو آخري الهامي ڪتاب آهي. جيڪو انسانن جي هدايت جي لاءِ آخري پيغام آهي. جيڪو سڄي دنيا جي قومن لاءِ عمل جو دستور آهي ۽ دنيا ۽ آخرت جي ڪاميابي جو ضامن آهي. الله تعالىٰ جي هن وڏي نعمت جو ڪو ٻه مَٽُ ناهي. ان جو پڙهڻ ۽ ٻڌڻ برڪت ۽ ثواب جو سبب آهي، ان کي سمجهڻ، ان جي ننڍين ننڍين ڳالهين تي غور و فڪر ڪرڻ هدايت

۽ ٻنهي جهانن جي ڀلائيءَ جو سبب آهي. جڏهن ته ان جي تعليمات تي عمل ڪرڻ، ٻين کي ٻڌائڻ ۽ ان جي برڪتن کان محروم ماڻهن تائين ان جو پهچائڻ تمام وڏي نيڪيءَ جو ڪم ۽ ٻنهي جهانن ۾ ڪاميابي جو سبب آهي.

(2). قرآن ڪريم جو عربي زبان ۾ نازل ٿيڻ: قرآن ڪريم ۾ ارشاد باري تعاليٰ آهي ته: اِنَّآ اَنْزَلْنٰهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ (سورة يوسف 2) ترجمو: اسان هن قرآن کي عربي زبان ۾ نازل ڪيو آهي جيئن توهان سمجهي سگهو. قرآن ڪريم الله تعاليٰ جو اهو ڪتاب آهي، جيڪو صدين کان ان طريقي سان پڙهيو وڃي ٿو جهڙي طرح اهو پنهنجي نزول جي وقت پڙهيو ويندو هئو. جنهن جو وڏو ۽ خاص سبب ان جو عربي زبان ۾ هجڻ آهي ۽ بيان جو هڪ نرالو طريقو آهي.

(3). انداز يا طريقي جو منفرد هجڻ: قرآن ڪريم جي سڀ کان وڏي فضيلت اها آهي ته اهو الله تعاليٰ جو ڪلام آهي. هي پنهنجي انداز ۽ طريقي ۾ اڪيلو ۽ الڳ آهي. هي تمام گهڻو ڪشش رکندڙ ۽ روح ۾ رهاڻ ڪندڙ ڪتاب آهي. ان جي مضمونن ۽ موضوعن ۾ ڪو به تضاد ۽ اختلاف نه آهي. اها ئي ڳالهه ان جي برحق هجڻ جو ثبوت آهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ترجمو: ڀلا هي قرآن ۾ غور ڇو نه ٿا ڪن، جيڪڏهن هيءُ الله تعاليٰ کان سواءِ ٻئي ڪنهن جو ڪلام هجي ها ته ان ۾ اختلاف گهڻا هجن ها. (النساء 27)

حديث شريف ۾ آهي ته حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ارشاد فرمايو ته ترجمو: قرآن پاڪ جي فضيلت ٻين ڪلامن تي ائين آهي جيئن الله سائين کي سموري مخلوق تي فضيلت حاصل آهي. (شعب الايمان للبيهقي: 2208). جهڙي طرح سڄي ڪائنات ۾ الله تعاليٰ کي برتري ۽ عظمت حاصل آهي، اهڙي طرح ان جي ڪلام کي به وڏي عظمت ۽ فضيلت حاصل آهي.

(4) شڪ ۽ شبهي کان پاڪ ڪتاب: قرآن ڪريم شروعات ۾ ئي پنهنجي عظمت جو اعلان ڪيو آهي، جيئن ارشاد باري آهي: ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ ۛ فِيْهِ (سورة البقرة 2). هي ڪتاب يعني قرآن مجيد جنهن ۾ ڪنهن بہ شڪ جي گنجائش ناهي تہ هيءُ الله پاڪ جو ڪلام آهي. پرهيزگارن لاءِ رهنما آهي.

قرآن ڪريم زندگي گذارڻ جو طريقو آهي: قرآن مجيد قيامت تائين سڄي ڪائنات جي سيني مادي، روحاني، ديني ۽ دنيوي تقاضائن لاءِ زندگي جو مڪمل دستور آهي. جيڪو لازوال ۽ عالمي قانون آهي. قرآن شريف اسان کي زندگي جي سيني شعبن ۾ رهنمائي ڪري ٿو، جنهن ۾ انساني زندگيءَ جي حقيقت، حلال ۽ حرام، ڀلائي ۽ برائي، تقوىٰ توڙي عبادت جي مسئلن سان گڏوگڏ شرعي حڪمن ۽ نصيحتن، حڪومت ۽ تجارت، جنگ ۽ صلح جهڙن مسئلن ۾ بہ رهنمائي ڪري ٿو. ۽ هي سماجي، اقتصادي، سياسي ۽ اخلاقي تعليمات ۽ ڪردار کي بهتر کان بهتر بنائڻ جا اصول ٻڌائي ٿو.

قرآن ڪريم جا حق ۽ ادب: قرآن مجيد هڪ بابرڪت ڪتاب آهي. ان جو شان ٻين عام ڪتابن کان وڏو آهي. ان جي ڪري مسلمانن تي ان جا حق ۽ ادب واجب ٿين ٿا. جن جو خيال رکڻ تمام ضروري آهي. مثلاً: (1). قرآن مجيد تي ايمان آڻڻ، (2). قرآن مجيد کي باوضو پڙهڻ ۽ غور سان ٻڌڻ، (3). قرآن مجيد کي سمجهڻ، ان ۾ تدبر ۽ غور و فڪر ڪرڻ، (4). قرآن مجيد تي عمل ڪرڻ، (5) قرآن مجيد جي تعليم کي عام ڪرڻ، (6) قرآن مجيد جي نظام کي انفرادي ۽ اجتماعي طور تي جاري ڪرڻ.

تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ قرآن ڪريم جي حڪمن تي چڱي ريت زندگي گذارڻ جي ڪوشش ڪريون ۽ ان جي تعليمات تي ڀرپور عمل ڪريون.

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي	”مسلمان ۽ قرآن مجيد“ جي عنوان بابت استاد جي نگراني هيٺ ڪلاس ۾ اجتماعي طور تي گڏيل گفتگو ڪرڻ کان پوءِ نڪتا تيار ڪريو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. قرآن ڪريم جو جامع تعارف لکو.
2. قرآن مجيد جون ڪجهه خوبيون بيان ڪريو.
3. قرآن شريف جي فضيلتن تي نوٽ لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. لفظ قرآن جو مطلب لکو.
2. سورت ۽ آيت جو مطلب بيان ڪريو.
3. مڪي ۽ مدني سورتن ۾ فرق لکو.
4. قرآن ڪريم جا مشهور نالا لکو.
5. قرآن مجيد جي فضيلتن بابت گهٽ ۾ گهٽ ٻه حديثون بيان ڪريو.
6. قرآن مجيد جا حق ۽ ادب بيان ڪريو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. لفظ ”قرآن“ جي معنىٰ آهي:

(الف) آسماني ڪتاب (ب) ٻڌل ڪتاب
(ج) پڙهيل ڪتاب (د) لکيل ڪتاب

2. الله تعالىٰ جو دائمي ۽ عالمگير قانون آهي:

(الف) قرآن مجيد (ب) حديثون
(ج) فقه (د) تفسير

3. قرآن مجيد جي نالي ”الذڪر“ جو مطلب آهي:

(الف) رستو ڏيکارڻ وارو ڪتاب (ب) روشنيءَ وارو ڪتاب

(ج) نصيحت وارو ڪتاب (د) ثابت ٿيل ڪتاب

4. قرآن مجيد الله جو ازلي ڪلام، جيڪو موجود آهي:

(الف) بيت المعمور ۾ (ب) خانه ڪعبه ۾

(ج) بيت العزة ۾ (د) لوح محفوظ ۾

استادن لاءِ هدايتون

”قرآن مجيد زندگي گذارڻ جو مڪمل دستور / آئين“ آهي تي تقريري مقابلو ڪرايو وڃي.

(ب) چوندڊ آيتن جو ترجمو ۽ تشريح

سکيا جي حاصلات

* چوندڊ آيتن جو ترجمو ۽ تشريح ۽ ذڪر ڪيل اصطلاحات جي تشريح ڪري سگهن. * آيتن جي روشني ۾ سماجي عدل ۽ انصاف ڪي سمجهي سگهن. * چوندڊ آيتن کي سمجهي ڪري انهن جي مفهوم تي روشني وجهي سگهن.

(ب) چوندڊ آيتون، ترجمو ۽ تشريح:
سورة البقره 177، سورة النساء 1 کان 4.

آيت نمبر 1: لَيۡسَ الۡبِرَّ اَنۡ تُوَلُّوۡا وُجُوۡهَكُمۡ قِبَلَ الۡمَشۡرِقِ وَ الۡمَغۡرِبِ وَ لٰكِنَّ الۡبِرَّ مَنۡ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَ الۡيَوۡمِ الۡاٰخِرِ وَ الۡمَلٰٓئِكَةِ وَ الۡكِتٰبِ وَ النَّبِيّٖنَ ۚ وَ اٰتَى الۡمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِى الۡقُرۡبٰى وَ الۡيَتٰمٰى وَ الۡمَسٰكِيۡنَ وَ ابۡنَ السَّبِيۡلِ ۙ وَ السَّآئِلِيۡنَ وَ فِى الرِّقَابِ ۚ وَ اَقَامَ الصَّلٰوةَ وَ اٰتَى الزَّكٰوةَ ۚ وَ الۡمُوۡفُوۡنَ بِعَهۡدِهِمۡ اِذَا عٰهَدُوۡا ۚ وَ الصّٰبِرِيۡنَ فِى الۡبَاۡسَآءِ وَ الضَّرَّآءِ وَ حِيۡنَ الۡبَاۡسِ ؕ اُولٰٓئِكَ الَّذِيۡنَ صَدَقُوۡا ؕ وَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الۡمُتَّقُوۡنَ ﴿۱۷۷﴾

(سورة البقره آيت 177)

ترجمو: نيڪي صرف اها ئي نہ آهي تہ توهان مشرق ۽ مغرب ڪي قبلو سمجهي ان جي طرف منهن ڪري ڇڏيو. پر نيڪي هيءَ آهي تہ ماڻهو الله تعالىٰ تي ۽ قيامت تي ۽ ملائڪن تي ۽ الله پاڪ جي ڪتاب تي ۽ پيغمبرن تي ايمان آڻين ۽ مال ملڪيت سان محبت هجڻ باوجود مٽن مائٽن ۽ يتيمن ۽ محتاجن ۽ مسافرن ۽ فقيرن ڪي ڏين ۽ غلام آزاد ڪرڻ ۾ خرچ ڪن ۽ نماز پڙهن ۽ زڪوٰت ڏين ۽جڏهن وعدو ڪن تہ انهيءَ ڪي پورو ڪن ۽ سختي ۽ تڪليف ۾ ۽ جنگ جي وقت ثابت قدم رهن. اهي ئي ماڻهو سچا مؤمن آهن ۽ اهي الله تعالىٰ کان ڊڄڻ وارا آهن.

لفظ ۽ انهن جي معنيٰ		
اَلْبِرَّ: نيڪي	الرِّقَابِ: گردنون (يعني ٻانها)	اَلْمُوْفُوْنَ: پورو ڪرڻ وارا
اَلْبَاْسَآءِ: تڪليفون	الضَّرَّآءِ: مصيبتون	حِيْنَ الْبَاْسِ: جنگ جي وقت

اَلْبِرَّ: بِر جي معنيٰ آهي نيڪي ۽ ان مان مراد آهي سٺا ۽ پسنديده ڪم ڪرڻ.

تشريح: هن آيت ۾ دين اسلام جي اصل روح ايمان ۽ نيڪيءَ کي بيان ڪيو ويو آهي. هن آيت جو تعلق قبلي جي تبديل ٿيڻ واري واقعي سان آهي. جڏهن مديني شريف هجرت کان پوءِ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن 16-17 مهينا بيت المقدس جي طرف منهن ڪري نماز پڙهڻ کان پوءِ الله پاڪ جي حڪم سان بيت الله جي طرف منهن ڪري نماز پڙهڻ شروع ڪئي ته يهودي اعتراض ڪرڻ لڳا ته هي وري ڪهڙو دين آهي جو ڪڏهن مغرب ته ڪڏهن مشرق جي طرف منهن ڪري نماز ٿا پڙهن.

قرآن ڪريم جي آيتن مان هيءَ هڪ اهم ۽ جامع آيت آهي جنهن ۾ ايمانيات، معاملات، جاني ۽ مالي عبادات ۽ نيڪ عمل جي تعليم ۽ ترغيب ڏني وئي آهي، جنهن جو مقصد آهي ته نيڪي رڳو ظاهري عمل ڪرڻ ۽ رسمن ادا ڪرڻ جو نالو نه آهي. پر نيڪيءَ جا اصل ڪم ته هي آهن: دين جي بنيادي عقيدن تي ايمان آڻڻ، معاشري ۾ ضرورتمندن جي ڪم اچڻ، الله جا فرض نڀائڻ، معاملن ۾ سڌو هجڻ ۽ دين تي ثابت قدم رهڻ وغيره جيڪو به هي نيڪيءَ جا ڪم ڪندو ته ان کي نيڪ، سچو ۽ پرهيزگار ڪوٺيو ويندو. ان ڪري اسان کي گهرجي ته صحيح عقيدن سان گڏوگڏ سٺا ڪم ۽ نيڪيون ڪرڻ جي ڪوشش

ڪندا رهون. جيئن اسان جي دنيا ۽ آخرت سينگارجي وڃي.

سرگرمي	ابواب البر (اعتقادات، عبادات، اخلاق و اعمال) جي فهرست شاگردن کان ترتيب ڏياري وڃي.

آيت نمبر 2: يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ وَّخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيْرًا وَّ نِسَآءً ۚ وَ اتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْ تَسَآءَلُوْنَ بِهٖ وَ الْاَرْحَامَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيْبًا ۝ (سورة النساء آيت:1)

ترجمو: اي انسانو! پنهنجي پالڻهار کان ڊڄو جنهن توهان کي هڪ انسان مان پيدا ڪيو (يعني پهريان ان جي جوڙي کي پيدا ڪيو) ۽ ان مان ڪيترا ئي مرد ۽ عورتون پيدا ڪري سڄي زمين ۾ ڦهلائي ڇڏيا. پوءِ الله سائين کان ڊڄو جنهن جي واسطي سان توهان هڪ ٻئي کان ضرورتون پوريون ڪرڻ جو سوال ڪريو ٿا. رشتن کي ٽوڙڻ کان بچو ان ۾ ڪو بہ شڪ نہ آهي تہ الله تعالىٰ اوهان کي ڏسي رهيو آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
بَثَّ: ڦهلايو	نِسَآءً: عورتون	تَسَآءَلُوْنَ: هڪ ٻئي کان سوال ڪيو ٿا
الْاَرْحَامَ: رشتيداريون	رَقِيْبًا: نگهبان	

الْاَرْحَامَ: رحم جو جمع آهي، جنهن جي معنىٰ آهي نسبي ۽ ويجها رشتا، جن سان تعلقات برقرار رکڻ کي صلہ رحمي چيو ويندو آهي. والارحام مان رشتن جي ويجهڙائپ مراد آهي. جيئن حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو: صلہ رحمي اها نہ آهي تہ جڏهن ٻيو ڪو اوهان سان ڳنڍي تہ اوهان پوءِ ڳنڍيو پر صلہ رحمي هي آهي جو جيڪڏهن ٻيو ڪو اوهان سان ٽوڙي تہ بہ اوهان ان سان ويجهڙائپ وارو تعلق ڳنڍيل رکو.

تشريح: هن آيت ۾ (1) هڪ خالق، (2) وحدت انسانيت، (3) صله رحمي جي اهميت، (4) رشتيدارن جا حق ۽ (5) قطع رحمي جي وعيد کي بيان ڪيو ويو آهي.

”اي انسانو!“ جي لفظ سان الله تعالىٰ پوري انسانيت کي خطاب فرمايو آهي ته: توهان سڀني جو خالق الله تعالىٰ آهي. توهان جيڪي مرد ۽ عورتون، وڏا ۽ ننڍا، سٺا ۽ خراب، داناءَ ۽ نادان، مسلمان يا ڪير به آهيو! اوهان کي پنهنجي پروردگار جي سامهون بيهڻ ۽ ان جي سزا جي خوف کان ڊڄي نافرمانين کان بچڻو آهي. هن خطاب جي ذريعي ان ڳالهه ڏانهن به ڌيان ڏياريو ويو آهي ته سڀ انسان اصل ۾ هڪ ئي آهن ۽ سڀ جا سڀ مٽي مان پيدا ڪيا ويا آهن. پهريان الله تعالىٰ حضرت آدم عليه السلام کي پيدا ڪيو پوءِ سموري انسان ذات کي حضرت آدم ۽ حضرت حوا مان پيدا ڪيو. ان ڪري اسان سڀني کي پنهنجو پاڻ ۾ پيارپيءَ وارو تعلق ۽ محبت وارو سلوڪ رکڻ گهرجي. مٿن مائٽن سان سهڻي سلوڪ جو مظاهرو ڪرڻ گهرجي ۽ صله رحميءَ تي اختيار ڪرڻ گهرجي، رشتا ناتا ٽوڙڻ ۽ ٻين جا حق ڪائڻ کان بچڻ گهرجي ۽ اسان سڀني کي هڪ ٻئي تي رحم ڪرڻ گهرجي.

سرگرمي	صله رحمي جي مفهوم ۽ فائدن تي روشني وجهو، گڏيل گفتگو کان پوءِ شاگردن کان نڪتا لکرايو.

آيت نمبر 3: وَ اٰتُوا الْيَتٰمٰۤى اَمْوَالَهُمْ وَ لَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيْثَ بِالطَّيِّبِ وَ لَا تَاْكُلُوْۤا اَمْوَالَهُمْ اِلٰۤى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهٗ كَانَ حُوْبًا كَبِيْرًا۝ (سورة النساء، آيت: 2)

ترجمو: ۽ يتيمن جو مال جيڪو توهان جي نگرانيءَ ۾ آهي، اهو انهن جي حوالي ڪريو ۽ انهن جي پاڪيزه ۽ عمده مال ڪي پنهنجي ناقص ۽ خراب مال سان نہ بدلايو ۽ نہ انهن جو مال پنهنجي مال سان مِلائي ڪري کائو ڇو تہ اهو تمام وڏو گناهہ آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ	
لَاتَتَبَدَّلُوا: تبديل نہ ڪريو	الْخَبِيْثَ: خراب شيءِ
الطَّيِّبِ: سٺي شيءِ	حُوْبًا: گناهہ

تشريح: هن آيت ۾ يتيمن جي سنڀاليندڙن کي خطاب آهي، جنهن ۾ يتيمن جي حقن ۽ انهن جي مال جي حفاظت جي باري ۾ قانون بيان ڪيو ويو آهي. قرآن ۽ حديث ۾ (1) يتيم ٻارن جي سار سنڀال لهڻ، (2) انهن سان سٺو سلوڪ ڪرڻ ۽ (3) سندن مال ملڪيت جي حفاظت جي باري ۾ تفصيل سان هدايتون ڏنيون ويون آهن. هتِي انهن ماڻهن کي حڪم آهي جيڪي يتيمن جا سرپرست ۽ نگران آهن تہ ڪين ورثي جي طور تي جيڪو يتيمن جو مال مليو آهي اهو انهن جي جوان ٿيڻ تي ئي سندن حوالي ڪن ڇو تہ انهن جي ملڪيت هنن وٽ امانت آهي، انهن جي ڪا سٺي شيءِ ڪٽي پنهنجي بيڪار مال سان بدلائن ۽ نہ وري ڪائڻ پيئڻ ۽ استعمال جي شين جي واپرائڻ وقت هرويرو فضول خرچي ڪري انهن جو مال هڙپ ڪن. ڪنهن جي بہ حق ڪائڻ کان پاسو ڪن ڇو تہ ايئن ڪرڻ الله تعالىٰ جي نظر ۾ تمام وڏو گناهہ ۽ ناانصافي جي ڳالهہ آهي. تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ اسان پنهنجي روزاني جي زندگيءَ ۾ حق دارن جو حق پورو ادا ڪريون ۽ يتيمن جي مال جي حفاظت ڪريون ۽ انهن جي عاقل ۽ بالغ ٿيڻ کان پوءِ انهن جو ورثي ۾

مليل مال سندن حوالي ڪريون.

سرگرمي	يتيمن جي مال جي حفاظت جي حڪمن جي ګڏيل گفتگو ڪان پوءِ شاگردن ڪان نڪتن جي صورت ۾ لکرايو.

آيت نمبر 4: وَ اٰتُوا النِّسَآءَ صَدُقٰتِهِنَّ نِحۡلَةً ؕ فَاِنۡ طِبۡنَ لَكُمۡ عَنۡ شَىۡءٍ مِّنۡهُ نَفۡسًا فَكُلُوۡهُ هَنِيۡٓـئًا مَّرِيۡٓـئًا ﴿۴﴾ (سورة النساء، آيت: 4)

ترجمو: ۽ عورتن کي انهن جو حق مهر خوشي سان ڏئي ڇڏيو. ها جيڪڏهن اهي پنهنجي خوشيءَ سان ان مان ڪجهه ڇڏين تہ اهو خوشگواري مزي سان کائو.

لفظ ۽ انهن جي معنیٰ	
صَدُقٰتِهِنَّ: انهن (عورتن) جا مهر	مَّرِيۡٓـئًا: مزو
هَنِيۡٓـئًا: خوشگواري	طِبۡنَ: اهي (عورتون) خوشيءَ سان ڏين

مهر اهو مال آهي، جيڪو عقد نڪاح جي سبب گهر واريءَ جو حق بڻجي ٿو، جيڪو گهر واري (مڙس) تي ڏيڻ لازم آهي، تہ هو پنهنجي گهر واري کي ان جو حق ادا ڪري.

تشريح: هن آيت ۾ عورتن جي هڪ خاص حق يعني مهر جي ادائيگي جو تاڪيد بيان ڪيو ويو آهي. حق مهر ڪڏهن بہ معاف نہ ٿو ٿئي. ڀلو آهي تہ حق مهر جلدي ادا ڪيو وڃي. هي مڙس جي طرف کان زال لاءِ هڪ احترام جو تحفو آهي، جيڪو پئسن جي صورت ۾ يا ڪنهن بہ قيمت رکندڙ شيءِ جي صورت ۾ ٿي سگهي ٿو. اسلام مهر کي عورت جي ملڪيت قرار ڏنو آهي جنهن کي هوءَ پنهنجي مرضي مطابق استعمال ڪري سگهي ٿي، مڙس کي ان بابت پڇا ڳاڇا جو ڪو بہ حق ناهي.

مهر اگر وقت تي ادا ڪيو وڃي تہ ”مُعَجَّل“ ۽ جيڪڏهن دير سان ادا ڪيو وڃي تہ ان کي مُؤَجَّل چيو ويندو آهي، مهر مقرر نہ ڪرڻ جي صورت ۾ ”مهر مثل“ لازم ٿئي ٿو (يعني عورت جي خاندان جي عورتن مثلاً: پڦي ۽ ڀيڻ وغيره کي جيترو مهر مليو آهي) جيڪڏهن سڄي زندگي مڙس مهر ادا نہ ڪيو تہ اهو ان جي مٿان قرض رهندو ۽ ان جي مرڻ کان پوءِ ان جي ميراث منجهان گهر واريءَ کي ڏياريو ويندو.

هن آيت ۾ (1) الله تعالىٰ گهر وارين جي هڪ خاص حق: حق مهر / ڪابين جي باري ۾ تاڪيد ڪيو آهي، تہ گهر وارين کي انهن جا حق مهر خوشي ۽ چاهت سان پاڻ ادا ڪريو. جيئن اوهان هڪ ٻئي سان جڙيا رهو، زبردستي معاف ڪرائڻ، ادا ڪرڻ ۾ ٽال مٽول ڪرڻ يا نہ ڏيڻ جو ارادو رکڻ گناهہ آهي. (2) ها جيڪڏهن گهر واري دل جي خوشيءَ سان مهر جو ڪجهہ حصو يا سڄو مهر ڇڏي ڏئي تہ پوءِ مڙس تي ڪو بہ حرج نہ آهي ۽ هو ان کي پنهنجي استعمال ۾ آڻي سگهي ٿو. تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ عورتن جا حق ادا ڪريون خاص ڪري ”مهر“ تہ هر حال ۾ ادا ڪرڻ گهرجي.

سرگرمي	ڪلاس ۾ مهر جي ادائيگي جي حڪم، تاڪيد ۽ استعمال ڪرڻ جي مختصر تشريح ڪريو.

آيت نمبر5: وَ لَا تُؤۡتُوا السُّفَهَآءَ اَمۡوَالَكُمُ الَّتِیۡ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمۡ قِيٰمًا وَّ ارۡزُقُوۡهُمۡ فِيۡهَا وَ اكۡسُوۡهُمۡ وَ قُوۡلُوۡا لَهُمۡ قَوۡلًا مَّعۡرُوۡفًا ۝ (سورة النساء، آيت: 5)

ترجمو: ۽ بي عقلن کي پنهنجا اهي مال نہ ڏيو جن کي الله پاڪ اوهان جي گذران جو سبب ڪيو آهي ۽ انهن مان انهن کي کارايو ۽ ڍڪايو ۽ انهن کي چڱي ڳالهہ چئو.

لفظ ۽ انهن جي معنیٰ		
لَا تُؤۡتُوا: حوالي نہ ڪريو	السُّفَهَآءَ: بي سمجهہ	اكۡسُوۡهُمۡ: توهان انهن کي ڍڪايو

تشريح: هن آيت ۾ يتيمن، بي سمجهن ۽ معذورن سان سهڻي سلوڪ ڪرڻ ۽ ان جي بنيادي ضرورتن کي پورو ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي ۽ يتيم ٻارن جي ڪفيل کي هيٺيون هدايتون ڏنيون ويون آهن تہ:

جيڪڏهن يتيم ٻار جوان ٿي چڪا آهن پر مال جي حفاظت جو طريقو نہ ڄاڻندا هجن ۽ استعمال جي صلاحيت نہ رکندا هجن يا انديشو هجي تہ پنهنجي سادگيءَ ۽ نادانيءَ جي ڪري نقصان نہ ڪري وجهن، تہ انهن کي اهو مال ۽ ملڪيت حوالي نہ ڪريو جيڪو اوهان سڀني جي گذر سفر ۽ زندهہ رهڻ جو ذريعو آهي، ڇو تہ مال انسان جو ذريعہء معاش آهي، ٿورڙي غفلت بہ مال ۽ صاحب مال کي نقصان ڏئي سگهي ٿي.

ملڪيت ان جي حوالي ڪرڻ بجاءِ انهن جي زندگيءَ جي ضرورتن جو انتظام ڪندا رهو. مثلاً: کائڻ پيئڻ، ڪپڙي لٽي، تعليم ۽ تربيت تي خرچ ڪري انهن کي فائدو ڏيو. ڇو تہ اهي سندن بنيادي حق آهن.

جيڪڏهن هو ملڪيت جو مطالبو ڪن تہ انهن کي سهڻي نموني سان سمجهايو تہ هيءَ ملڪيت اوهان جي ئي آهي، اسان تہ صرف نگران ۽ سرپرست آهيون. اوهان جڏهن ان جي سنڀالڻ جي قابل ٿي ويندؤ تڏهن اهو اوهان جو مال اوهان کي ئي ڏنو ويندو.

سرگرمي	يتيمن جي پرورش جي مسئلن کي اجمالي طور تي نڪتن جي صورت ۾ شاگردن کان لکرايو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا جواب لکو:

1. هيٺين آيتن جو ترجمو لکو.

- وَ اٰتُوا الْيَتٰمٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَ لَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيْثَ بِالطَّيِّبِ وَ لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهٗ كَانَ حُوْبًا كَبِيْرًا۔
- وَ اٰتُوا النِّسَآءَ صَدُقٰتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوْهُ هَنِيْٓـًٔا مَّرِيْٓـًٔا۔

2. آيت لَيسَ البِرجي روشنيءَ ۾ البر جا نُڪتا لکو.

(ب) هيٺين لفظن جون معنائون لکو:

الْبَاْسَآءِ	بَثَّ	حُوْبًا	نِحْلَةً	السُّفَهَآءَ

(ج) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. آيت ليس البر ۾ صبر جا موقعا بيان ڪريو.
2. صلہ رحميءَ جو مطلب ڇا آهي؟ لکو.
3. يتيمن جي مال جي باري ۾ سرپرستن کي ڪهڙيون هدايتون ڏنيون ويون آهن؟

(د) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. وَالْمُوْفُوْنَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عٰهَدُوْا جو تعلق آهي:

(الف) ايمانيات سان	(ب) معاملات سان
(ج) مالي عبادت سان	(د) عبادتن سان

2. يٰاَيُّهَا النَّاسُ سان مخاطب ڪيو ويو آهي:

(الف) فرشتن کي	(ب) انسانن کي
(ج) حيوانن کي	(د) جنن کي

3. اَلْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ جي معنىٰ آهي:

(الف) نيڪي سخاوت جو نالو آهي	(ب) نيڪي بردباري جو نالو آهي
(ج) نيڪي سٺي اخلاق جو نالو آهي	(د) نيڪي قربانيءَ جو نالو آهي

(ب) 2. چونڊ آيتون، ترجمو ۽ تشريح
سورة النساء: 6 کان 10 تائين.

آيت نمبر 6: وَ ابْتَلُوا الْيَتٰمٰى حَتّٰۤى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ ۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوْۤا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ ۚ وَ لَا تَاْكُلُوْهَاۤ اِسْرَافًا وَّ بِدَارًا اَنْ يَّكْبَرُوْا ؕ وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَ مَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَاْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا عَلَيْهِمْ ؕ وَ كَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيْبًا ۝ (سورة النساء آيت: 6)

ترجمو: ۽ يتيمن کي آزمائيندا ڪريو، ايتري تائين جو اهي جڏهن نڪاح (جي عمر) کي پهچن ته پوءِ جيڪڏهن انهن ۾ ڪا هوشياري ڏسو ته سندن مال ڪين حوالي ڪريو. ۽ انهن (مالن) کي اجايو ۽ سندن وڏي ٿيڻ جي ڊپ کان تڪڙ ڪري نه کائو ۽ جنهن (سنڀاليندڙ) کي گهرج نه هجي سو (يتيم جي مال کائڻ کان) بچي ۽ جيڪو مسڪين هجي سو دستور جي موافق کائي. پوءِ جڏهن انهن کي سندن مال حوالي ڪريو ته مٿن شاهد ڪريو. ۽ الله پاڪ حساب وٺندڙ ڪافي آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
اِبْتَلُوا: توهان آزمائيندا رهو	بَلَغُوا: اهي پهتا	اٰنَسْتُمْ: توهان محسوس ڪيو
رُشْدًا: ڪا هوشياري	اِسْرَافًا: اجايو خرچ	بِدَارًا: ڊپ کان
فَلْيَسْتَعْفِفْ: ان کي بچڻ گهرجي	حَسِيْبًا: حساب وٺندڙ	

بُلوغ: بلوغ مان مراد نڪاح جي عمر کي پهچڻ آهي. **رُشد:** رشد مان مراد مالي انتظام ۽ ڪاروبار جي هوشياري رکڻ.

تشريح: هن آيت ۾ نابالغ ۽ يتيمن جي مال ملڪيت جي واپسيءَ جي شرطن ۽ وقت جو ذڪر آهي. ۽ انهن جي مال ڪي اجايو خرچ ڪرڻ جي منع بيان ڪئي وئي آهي ۽ ٻڌايو ويو آهي ته جڏهن انهن ۾ بلوغت ۽ هوشياري لڏي وڃي ته ملڪيت انهن جي حوالي ڪجي. دولت کي سنڀالڻ، ان کي جائز واپار ۾ هڻڻ ۽ نفعي نقصان ۾ فرق سمجهڻ جهڙين خوبين ۾ انهن ٻارن جي قابليت ۽ صلاحيت کي پرکيو وڃي. جيڪڏهن اهي ان عمر کي پهچي چڪا آهن ۽ شين کي سمجهڻ لڳا آهن ته هاڻي ملڪيت انهن جي حوالي ڪري ڇڏجي. ۽ ملڪيت حوالي ڪرڻ وقت شاهد مقرر ڪيا وڃن جيئن بعد ۾ ڪنهن تي به الزام نه اچي، غلط فهمي به ختم ٿي ويندي ۽ آئنده ڪنهن به جهيڙي جو خدشو به نه رهندو.

ٻي ڳالهه اها ٻڌائي وئي آهي ته: جيستائين مال ان جي حوالي نه ٿيو هجي، بلڪه مال ڪفيل وٽ آهي ۽ اهو خود دولتمند آهي ته يتيم ٻارن جي مال مان ڪجهه به استعمال ڪرڻ جي ان کي اجازت ناهي. باقي جيڪا هي انهن جي سنڀال ڪري ٿو. ان جو الله تبارڪ و تعالىٰ ان کي تمام وڏو اجر ڏيندو. پر جيڪڏهن ڪفيل خود غريب ۽ محتاج آهي ته ڪفايت سان پنهنجي ضرورت جي مطابق ان مال مان ان کي کڻڻ جي اجازت آهي. پر الله تعالىٰ يتيمن جي ڪفيلن کي هدايت ڪئي آهي ته هي سوچ رکڻ ته يتيم ٻار وڏا ٿي ويندا ۽ پنهنجي مال جي گهر ڪندا، تنهنڪري جلدي جلدي ۽ خوب خرچ ڪري وٺجي ته اهڙي استعمال ۾ انهن جي مال کي ختم ڪرڻ جي ڪڏهن به اجازت ناهي بلڪه اهو ته ظلم آهي.

آيت نمبر7: لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ وَ الْاَقْرَبُوْنَ ۠ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ وَ الْاَقْرَبُوْنَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ ؕ نَصِيْبًا مَّفْرُوْضًا ۝ (سورة النساء آيت 7)

ترجمو: جنهن (مال) کي ماءُ پيءُ ۽ مائٽ ڇڏي ويا ان مان مردن لاءِ (هڪ مقرر) حصو آهي ۽ زالن لاءِ بہ ان (مال) مان جنهن کي (سندن) ماءُ پيءُ ۽ مائٽ ڇڏي ويا، تورو هجي يا گهڻو. مقرر ڪيل حصو آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنیٰ		
نَصِيْبٌ: مقرر حصو	تَرَكَ: ان ڇڏيو	مَّفْرُوْضًا: لازم مقرر ڪيل

تشريح: هن آيت ۾ والدين ۽ ٻين مائٽن جي طرفان ڇڏيل مال ۾ پيٽرن لاءِ ورثي واري حق جو بيان آهي. اسلام کان پهريائين عام طور تي عربن جي دستور مطابق عورتن، ڇوڪرين ۽ نابالغ اولاد کي ورثي مان حصو نہ ڏنو ويندو هئو. اسلام اچي اهو اصول ۽ ضابطو قائم ڪيو تہ حقدار هجڻ جي حساب سان مرد ۽ عورت ٻئي برابر آهن. هن آيت ۾ هيٺين ڳالهين جي وضاحت ڪئي وئي آهي:

- مرحوم جي ڇڏيل سڄي ملڪيت / دولت (منقوله وغير منقوله زمين وغيره سڀ ورثي ۾ شامل ٿينديون.
- مردن سان گڏوگڏ ٻار ۽ عورتون بہ پنهنجي حصي جي مطابق ورثو حاصل ڪندا.
- ورثو ٿورڙو هجي يا گهڻو، ان ۾ سڀ شريڪ هوندا.
- وارثن مان هر هڪ جي لاءِ ان جو حصو مقرر آهي، جنهن جو ڏيڻ ضروري آهي، پوءِ مال ٿورڙو هجي يا گهڻو.

بهرحال هن آيت ۾ مسلمانن مان يتيمن ۽ عورتن وغيره جي حقن جي حفاظت ڪري انهن جي حقن کي غصب ٿيڻ کان روڪيو ويو آهي. اسان کي گهرجي تہ اسلام جي وراثت واري قانون تي پنهنجي معاشرتي زندگي ۾ عمل ڪريون. ۽ وارثن جو جيترو بہ حصو ٿئي انهن

ڪي رضا خوشيءَ سان ڏجي ۽ ڪنهن جو حق ڪسڻ کان بچجي، جيئن
ٻنهي جهانن جي ڀلائي ماڻي سگهجي.

سرگرمي	ڪلاس ۾ ”وراثت جي حڪمن ۽ اهميت“ تي گڏيل گفتگو ڪرايو ۽ ڪنهن عالمِ دين جي مدد سان مختصر نڪتا لکرايو.

آيت نمبر8: وَ اِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَ الْيَتٰمٰى وَ الْمَسٰكِيْنُ فَارْزُقُوْهُمْ مِّنْهُ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا۝۸ (سورة النساء آيت: 8)

ترجمو: ۽ جڏهن ورثي ورهائڻ وقت قرابت وارا ۽ يتيم ۽ مسڪين حاضر ٿين ته ان مان ڪين ڪجهه ڏيو ۽ انهن کي چڱي ڳالهه چئو.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
اَلْقِسْمَةَ: تقسيم (جي وقت)	اُولُوا الْقُرْبٰى: ويجهارشتيدار	فَارْزُقُوْهُمْ: انهن کي کارايو/ انهن کي ڏيو

تشريح: شريعت ۾ وارث ۽ انهن جا حصا مقرر ڪيا ويا آهن، جنهن ۾ ڪنهن قسم جي گهٽ وڌائي نٿي ٿي سگهي. هن آيت ۾ وارثن جي وچ ۾ ورثي جي ورهاست وقت غريب رشته دارن سان حسن سلوڪ جي متعلق الله تعالىٰ ڪجهه ادب ٻڌايا آهن. ۽ اخلاقي هدايتون ڏنيون آهن ته، جڏهن ڪنهن مرحوم جي مال ۽ دولت کي ورثي طور تي تقسيم ڪيو ويندو آهي ته ڪڏهن اتي برادري يا ڪٽنب جا ڪجهه اهڙا ماڻهو به گڏ ٿيندا جن کي شريعت ته ان ملڪيت مان ڪو مقرر حصو نه ڏيندي آهي. مثلاً: پري جا رشتيدار، يتيم، مسڪين، غريب، محتاج ۽ سوالي وغيره پر قرآن ڪريم جي هدايت مطابق ان مال مان انهن ماڻهن کي به ڪجهه نه ڪجهه ڏئي انهن جي مدد ڪجي.

هن ڳالهه جو خيال رکڻ ضروري آهي ته انهن ماڻهن کي گڏيل

مال خيرات نہ ڏني ويندي. بلڪ وارثن مان جيڪو بالغ پنهنجو پنهنجو حصو وٺي چڪو هجي، اهو ڏئي سگهي ٿو. جو تہ نابالغ ٻارن ۽ غائب وارثن جي مال مان انهن جي اجازت جي بغير غريبن وغيره کي ڏيڻ جائز ناهي. ان سان گڏوگڏ وارثن کي غير وارثن سان اخلاقي ورتاءُ ڪرڻ جي تلقين ڪئي وئي آهي، تہ جيڪڏهن انهن غير حقدارن کي ڏيڻ نہ ٿا چاهين تہ ائين نہ ٿئي تہ بخل ۽ ڪاوڙ ۾ انهن کي برو ڀلو چوڻ شروع ڪري ڏيو تہ توهان جو ڪو بہ حق ناهي، هيءَ اسان جي پنهنجي ملڪيت آهي. بلڪ انهن ماڻهن کي خوش دليءَ ۽ نرميءَ سان سمجهه واري ڪا ڳالهہ چئي انهن کي روانو ڪريو ۽ انهن جي دل رنجائڻ ڪنهن بہ طريقي سان مناسب ناهي.

آيت نمبر9: وَ لۡيَخۡشَ الَّذِيۡنَ لَوۡ تَرَكُوۡا مِنۡ خَلۡفِهِمۡ ذُرِّيَّةً ضِعٰفًا خَافُوۡا عَلَيۡهِمۡ ۖ فَلۡيَتَّقُوا اللّٰهَ وَ لۡيَقُوۡلُوۡا قَوۡلًا سَدِيۡدًا ﴿۹﴾ (سورة النساء، آيت 9)

ترجمو: ۽ اهي (الله تعالىٰ کان) ڊڄن جيڪي جيڪڏهن پنهنجي پٺيان ضعيف اولاد ڇڏين تہ انهن (جي ضايع ٿيڻ) جو ڊپ ٿئين، پوءِ اهي الله کان ڊڄن ۽ سڌي ڳالهہ چون.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
وَلۡيَخۡشَ: اهي ڊڄن	ذُرِّيَّةً ضِعٰفًا: ڪمزور اولاد	خَافُوۡا: ڊپ ڪن

تشريح: هن آيت ۾ سر پرستن کي يتيمن (جيڪي وارث نہ هجڻ جي ڪري حصو نہ ڪٽي سگهيا) سان حسن سلوڪ ۽ انهن جي حقن جي طرف متوجه ڪيو ويو آهي، تہ ٿورو سوچيو. جيڪڏهن توهان پنهنجا ننڍا ننڍا ٻار ڇڏي دنيا کان رخصت ٿيندا هجو تہ توهان کي انهن جو ڪيترو فڪر هوندو؟ تہ پوءِ توهان کي هر يتيم جي باري ۾ ائين ئي سوچڻ ۽ ورتاءُ ڪرڻ گهرجي. تہ جيئن توهان جي دلين ۾ انهن جي لاءِ

رحمت جو جذبو ۽ محبت پيدا ٿئي. يتيمن سان سڌي، نرم ۽ سٺي ڳالھ چوڻ گھرجي. ڪا بہ سخت ڳالھ نہ ڪرڻ گھرجي جنھن مان انھن جي دل ڏکوئجي ۽ انھن جو نقصان ٿئي. بلڪ انھن جي اصلاح ٿئي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن يتيمن جي سنڀال ۽ حقن جي ادائيگي جو گھڻو تاڪيد فرمايو آھي.

(صحيح بخاري، ڪتاب الوصايا، حديث 2727)

آيت نمبر10: اِنَّ الَّذِيْنَ يَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ الْيَتٰمٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَاْكُلُوْنَ فِىْ بُطُوْنِهِمْ نَارًا ؕ وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيْرًا۠ (سورة النساء، آيت 10)

ترجمو: بيشڪ جيڪي يتيمن جا مال ظلم سان ڪائين ٿا، سي پنھنجي پيٽن ۾ رڳو باھ ڪائين ٿا ۽ ڀڙڪندڙ باھ ۾ داخل ٿيندا.

لفظ ۽ انھن جي معنیٰ		
يَاْكُلُوْنَ: اھي کائن ٿا	بُطُوْنِ: پيٽ	نَارًا: باھ
سَيَصْلَوْنَ : اجھو داخل ٿيندا	سَعِيْرًا: ڀڙڪندڙ باھ	

تشريح: ھن آيت ۾ يتيمن جي حقن ۽ انھن جي مال ۾ خيانت ڪرڻ تي سزا ۽ وعيد بيان ڪئي وئي آھي. انساني زندگيءَ ۾ مال ۽ دولت کي وڏي اھميت حاصل آھي. ان کي حلال ۽ جائز طريقي سان ڪمائڻ عبادت ۾ شامل آھي. جڏھن تہ باطل طريقن سان مال جمع ڪرڻ کان سختي سان منع ڪئي وئي آھي. عام ماڻھن جي مقابلي ۾ جيڪڏھن ڪمزورن، ضعيفن، يتيمن ۽ مسڪينن جي مال ۾ ناجائز تصرف ۽ خيانت ڪري سندن حق غصب ڪيو وڃي تہ اھا اجا وڌيڪ خراب ڳالھ آھي. تنھن ڪري يتيمن جي مال کي ظلم ۽ ناحق طريقي سان ڦٻائڻ وارن جي لاءِ الله تعالىٰ فرمايو تہ جيڪي بہ ان طريقي سان يتيم جو مال

کائن ٿا تہ جڻ اهي پنهنجي پيٽ جي اندر جهنم جي باهہ کائي رهيا آهن. ۽ انهن جي لاءِ آخرت جي پڙڪندڙ باهہ الڳ تيار آهي. حديث ۾ بہ يتيم جي مال کائڻ کي وڏن گناهن ۾ شمار ڪيو ويو آهي.

(صحيح بخاري، ڪتاب المحاربين، حديث: 6857)

سرگرمي	"يتيمن جي مال ۾ خيانت" جي نقصانن تي گڏيل گفتگو کان پوءِ نڪتا لکرايو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا جواب لکو:

1. هيٺين آيتن جو ترجمو لکو.

- وَلْيَخْشَ الَّذِيْنَ لَوْ تَرَكُوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعٰفًا خَافُوْا عَلَيْهِمْ ۠ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُوْلُوْا قَوْلًا سَدِيْدًا-
- اِنَّ الَّذِيْنَ يَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ الْيَتٰمٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَاْكُلُوْنَ فِيْ بُطُوْنِهِمْ نَارًا ؕ وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيْرًا-

2. سورة النساء جي آيت نمبر 6 جي روشنيءَ ۾ يتيمن جي حقن کي لکو.

(ب) هيٺين لفظن جون معنائون لکو:

فَلْيَسْتَعْفِفْ	مَّفْرُوْضًا	فَارْزُقُوْهُمْ	ذُرِّيَّةً	خَافُوْا	بُطُوْنِ	سَعِيْرًا

(ج) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. بلوغ ۽ رشد جو مطلب ڇا آهي؟ لکو.
2. قرآن ڪريم ۾ يتيم کي مال حوالي ڪرڻ جو طريقو ڪهڙو ٻڌايو ويو آهي؟
3. قرآن مجيد يتيم جي ڪفيل / سرپرست جون ڪهڙيون ذميواريون ٻڌايون آهن؟
4. يتيمن جي مال ۾ خيانت ڪرڻ وارن جي ڪهڙي سزا ٻڌائي وئي آهي؟

(د) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. ملڪيت حوالي ڪرڻ جي وقت مقرر ڪيو وڃي:

(الف) وڪيل (ب) شاهد

(ج) نائب (د) حاڪم

2. يتيمن ڪي مال حوالي ڪرڻ وقت پرکڻو آهي:

(الف) بلوغت ۽ رشد کي (ب) صحت ۽ مرض کي

(ج) علم ۽ دانشمندي کي (د) تحمل ۽ برداشت کي

3. يتيم جي مال مان سنڀاليندڙ کي بقدر ضرورت مال ڪٽڻ جي اجازت آهي جڏهن اهو:

(الف) سنڀاليندڙ غريب هجي (ب) سنڀاليندڙ امير هجي

(ج) سنڀاليندڙ قرضدار هجي (د) سنڀاليندڙ هجي

4. يتيمن ۽ مسڪينن سان ڳالهه ڪرڻ گهرجي:

(الف) سختيءَ سان (ب) نرميءَ سان

(ج) ڪاوڙ سان (د) بدسلوڪيءَ سان

5. قرآن مجيد يتيمن جو مال ناحق کائڻ وارن جو ٺڪاڻو ٻڌايو آهي:

(الف) جنت (ب) جهنم

(ج) برزخ (د) قبر

6. يتيمن جو مال ناحق کائڻ وارا پنهنجي پيٽ ۾ ڀرن ٿا:

(الف) مٽي (ب) باهه

(ج) پاڻي (د) هوا

(ب) 3. چوندَ آيتون، ترجمو ۽ تشريح:

سورة النساء آيت 29- 36، سورة المائده آيت: 32، 33، 34

آيت نمبر 11: يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْۤا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّاۤ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِّنْكُمْ ۚ وَلَا تَقْتُلُوْۤا اَنْفُسَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيْمًا ﴿۲۹﴾
(سورة النساء، آيت:29)

ترجمو: اي ايمان وارؤ! اوهين پاڻ ۾ هڪ ٻئي جو مال ناحق نه کائو مگر جنهن وقت (اها ڏي وٺ) اوهان جي رضامندي سان واپار هجي (ته ڀلي کائو) ۽ پاڻ کي قتل نه ڪريو بيشڪ الله تعالىٰ اوهان تي مهربان آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
لَاتَاْكُلُوْا: نه کائو	بِالْبَاطِلِ: ناحق طريقي سان	تَرَاضٍ: رضامندي

تشريح: هن آيت ۾ حلال کائڻ جو تاڪيد (يعني ناحق مال کائڻ جي ممانعت) ۽ ناحق قتل جي ممانعت بيان ڪئي وئي آهي. هر انسان جون ٽي شيون تمام وڏي اهميت رکن ٿيون: ان جي جان، مال ۽ عزت، اسلام پنهنجي پيروي ڪندڙن کي انهن ٽن شين جي ضمانت ڏئي ٿو، تنهن ڪري جيڪي ماڻهو اسلام قبول نه ٿا ڪن صرف ان کي پنهنجو سياسي نظام سمجهي ان جي حڪم هيٺ ذمي ٿي رهڻ پسند ڪن ٿا ته اسلام انهن کي به اهي ٽئي حق ڏئي ٿو. هن آيت ۾ پهرين ٻن شين جو تاڪيد ڪيو ويو ۽ جيڪي ماڻهو اسلام آڻي چڪا آهن، انهن کي ته خاص ڪري انهن شين ڏانهن ڌيان ڏيڻ گهرجي.

ناحق ۽ ناجائز مال کائڻ جي ممانعت: اهڙيون شيون جيڪي بذات خود حرام آهن. مثال طور: سوئر، شراب، نشيدار شيون وغيره. انهن جي ڏيتي ليتي ۽ استعمال پهريان ئي ناجائز ۽ حرام آهي، پر اهڙيون شيون جيڪي پنهنجو پاڻ حلال ۽ جائز آهن جيڪڏهن انهن شين جي خريد ڪرڻ ۽ پنهنجي استعمال ۾ آڻڻ لاءِ ڪو ناجائز طريقو استعمال ڪيو وڃي ته اهي به حرام ٿي پوَن ٿيون. مثال طور: چوري، ڦر، ڌاڙو، حق

تلفي، رشوت ۽ وياج. اهڙي طرح ڪوڙ، ڏوڪي بازي، ذخيره اندوزي، چور بازاري، سَٽو ۽ جُوا، ملاوت ۽ ماپ تور ۾ ڪوٽ جي ذريعي حاصل ڪيل مال ۽ دولت بہ باطل ۽ ناجائز طريقي سان آهي، انهن کان بچڻ ۽ حلال مال جي حاصل ڪرڻ جي تاڪيد جو حڪم ڏنو ويو آهي. رضامندي ۽ خوشي سان ڏيتي ليتي ۽ حاصل ڪيل مال حلال ۽ جائز ملڪيت آهي.

ناحق قتل جي منع: جهڙي طرح ڪنهن ٻئي جو ناحق مال کائڻ حرام آهي، اهڙي طرح ڪنهن کي ناحق قتل ڪرڻ ان کان وڌيڪ حرام آهي. يعني پنهنجو پاڻ ۾ بغير ڪنهن سبب جي قتل بہ نہ ڪريو ٻئي ڪنهن کي قتل ڪرڻ کي ”پنهنجو پاڻ کي قتل ڪرڻ“ سان مشابهت ڏيڻ ۾ هي اشارو بہ آهي تہ جڏهن ڪو بہ ڪنهن ٻئي کي ناحق قتل ڪندو تہ هو خود بہ قصاص ۾ قتل ڪيو ويندو. اهڙي طرح ان آيت ۾ خودڪشي جي بہ ممانعت واضح ٿي وئي، تہ ٻئي ڪنهن جي بدلي ۾ قتل ٿي وڃڻ کان بہ وڌيڪ اهو برو آهي جو هو پنهنجو پاڻ کي ختم ڪري ڇڏي. تنهن ڪري اهي سڀئي صورتون حرام ۽ ناجائز آهن.

سرگرمي	”ناحق مال کائڻ“ تي گڏيل بحث مباحثي کان پوءِ سماجي نقصان شاگردن کان نڪتن جي صورت ۾ لکرايو.

آيت نمبر12: وَ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَ لَا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا وَّ بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَّ بِذِی الْقُرْبٰى وَ الْيَتٰمٰى وَ الْمَسٰكِيْنِ وَ الْجَارِ ذِی الْقُرْبٰى وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْۢبِ وَ ابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرَاۙ ﴿۳۶﴾ (سورة النساء، آيت:36)

ترجمو: ۽ الله جي ئي عبادت ڪريو ۽ ان سان ڪنهن کي شريڪ نہ ڪريو ۽ ماءُ پيءُ سان ڀلائي ڪريو. مائٽن ۽ يتيمن ۽ مسڪينن ۽ پاڙيسري مائٽ ۽ ڌارئي پاڙيسري ۽ پرسان رهڻ واري ۽ مسافر ۽ پنهنجي هٿ هيٺ رهندڙن سان بہ ڀلائي ڪريو. بيشڪ الله هنيلن پاڻ پڏائيندڙن کي دوست نہ ٿو رکي (۽ انهن کي) بہ جيڪي بخل ڪن ٿا.

لفظ ۽ انهن جي معنيٰ		
اَلْجَارِ: پاڙيسري	بِالْجَنْۢبِ: پرسان رهندڙ	ابْنِ السَّبِيْلِ: مسافر
اَيْمَانُكُمْ: توهان جا زيردست	مُخْتَالًا: هنيلا	فَخُوْرًا: وڏائي ڪرڻ وارو

تشريح: هن آيت ۾ الله تعالىٰ جي عبادت، توحيد ۽ حقوق العباد جو تاڪيد ۽ اهميت بيان ڪئي وئي آهي. انسان سان ٻن قسمن جا حق تعلق رکن ٿا، جن ۾ هڪ جو تعلق الله تعالىٰ سان آهي جڏهن تہ ٻئي جو تعلق ماڻهن سان آهي. پهرئين قسم کي حقوق الله ۽ ٻئي قسم کي حقوق العباد چيو ويندو آهي. هن آيت ۾ ٻنهي قسمن جي حقوق جي ادائيگي جو حڪم ڪيو ويو آهي.

حقوق الله: هن آيت ۾ الله تعالىٰ جي حقن متعلق ٻن ڳالهين جو بيان آهي: (1) الله تعالىٰ کي بلند شان وارو سمجهي ڪري ان جي وحدانيت جو قائل ٿي وڃڻ. (2) ان جي فرمانبرداري ۽ اطاعت گذاري ۾ رهندي سندس ذات ۽ صفات ۾ ڪنهن کي شريڪ نہ ڪرڻ ڇو تہ اهو هڪ وڏو گناهہ ۽ ظلم آهي. يعني توحيد جو اقرار ۽ صالح عمل مطلب تہ الله

تعالىٰ سان شرڪ نہ ڪرڻ صرف ۽ صرف ان جي ئي عبادت ڪرڻ ۽ ان جي ٻڌايل حڪمن مطابق عمل ڪرڻ ۽ الله تعالىٰ جي حدن کي پار نہ ڪرڻ.

حقوق العباد: ماڻهن جي حقن ۾ سڀ کان وڏو مرتبو والدين جو آهي. قرآن ڪريم ۾ الله تعالىٰ ڪيترن ئي جڳهن تي پنهنجي عبادت کان پوءِ والدين جو ذڪر ڪيو آهي. مثال طور تي ترجمو: ۽ اوهان جي پالڻهار فيصلو ٻڌائي ڇڏيو آهي تہ توهان ان جي بندگي ڪندؤ ۽ والدين سان چڱائي ڪندا رهندؤ. (سورة الاسراء: 23)

والدين کان پوءِ ٻين ماڻهن سان بہ چڱائي ۽ سهڻي سلوڪ ڪرڻ جو حڪم آهي مثال طور: ويجها مٽ مائٽ يا دور (پري) جي مٽن مائٽن سان مرتبي مطابق سهڻو سلوڪ ڪرڻ ۽ انهن جا حق ادا ڪرڻ. اسان کي سماجي زندگي ۾ سيني ماڻهن سان امن ۽ سلامتي ۽ سهڻي نموني پيش اچڻو آهي. قرآن مجيد ۽ حديثن ۾ صلہ رحمي جو تاڪيد ۽ قطع رحمي تي سخت دڙڪو بيان ڪيو ويو آهي. سماج جا ڪمزور طبقي وارا ماڻهو جهڙوڪ: يتيم، غريب مسڪين، ضرورتمند ۽ جن سان اڪثر طور تي ملڻ جلڻ ٿئي ٿو جيئن ويجها ۽ پري وارا پاڙيسري، مسافر، مهمان، نوڪر چاڪر، ماتحت رهڻ وارا غلام، سفر جا ساٿي، ڪاروبار جا ڀائيوار وغيره. انهن سيني سان ڀلائي، احسان، سهڻي سلوڪ ۽ دلداري ڏيڻ ۽ انهن تي مال خرچ ڪرڻ وغيره جو حڪم آهي. اهڙي طرح مال متاع سان بہ رحمدليءَ وارو رويو رکڻ جو تاڪيد ڪيو ويو آهي.

سرگرمي	شاگرد پنهنجي زندگي جا واقعا لکن جن ۾ انهن ڪنهن سان سهڻو سلوڪ ڪيو آهي.

آيت نمبر13: مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ ۚ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِیْٓ اِسْرَآءِيْلَ اَنَّهٗ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِی الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيْعًا ؕ وَ مَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَاۤ اَحْيَا النَّاسَ جَمِيْعًا ؕ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنٰتِ ۫ ثُمَّ اِنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِی الْاَرْضِ لَمُسْرِفُوْنَ ﴿۳۲﴾

(سورة المائده، آيت: 32)

ترجمو: ان ڪري اسان بني اسرائيلن تي هي حڪم ڪيو ته جيڪو ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪنهن ٻي جان جي عوض کانسواءِ يا ملڪ ۾ فساد ڪرڻ (جي سبب) بنا قتل ڪندو ته ڄڻ ان سڀني ماڻهن کي قتل ڪيو ۽ جنهن ان کي بچايو ته ڄڻ سڀني ماڻهن کي جياريائين (بچايائين) ۽ بيشڪ انهن وٽ اسان جا رسول ظاهر نشانيون ڪٺي آيا وري به انهن مان گهڻا ان کان پوءِ زمين ۾ حد کان لنگهندڙ آهن.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ	
كَتَبْنَا: اسان لکيو	اَحْيَا: ان زنده ڪيو
مُسْرِفُوْنَ: حد کان لنگهندڙ	الْبَيِّنٰتِ: واضح هدايتون

تشريح: هن آيت ۾ انساني جان جي حرمت ۽ حفاظت جي اهميت بيان ڪئي وئي آهي. جڏهن بني اسرائيل ۾ ناحق قتل جو رواج شروع ٿيو ته الله تعالىٰ قانون ٻڌائي ڇڏيو ته ڪنهن ماڻهو جو ناحق قتل ڪرڻ (جنهن نه ڪنهن جو قتل ڪيو ۽ نه وري زمين ۾ فساد پکيڙيو) ائين آهي ڄڻ ته پوري انسانيت کي قتل ڪرڻ ۽ ڪنهن جي جان بچائڻ پوري انسانيت کي بچائڻ جي برابر آهي. ناحق قتل سان انسان جي عزت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. هيءُ ان لاءِ چيو ويو آهي ته ڪو به ماڻهو قاتل ان وقت بڻجي ٿو، جڏهن هو انساني رَت جا رشتا ٽوڙي ڇڏي ٿو ۽ ان جي دل مان انسانيت سان همدردي جو جذبو نڪري وڃي ٿو ۽ ان جي سامهون صرف پنهنجو مفاد ئي رهي ٿو. جنهن جي نتيجي ۾ ٻين کي قتل ڪري ٿو. هي قانون صرف بني اسرائيل لاءِ نه آهي، پر قيامت تائين

پوري انسانيت لاءِ آهي. هي آيت واضح دليل آهي ته اسلام خونريزي، فتني ۽ فساد کي سخت ناپسند ڪري ٿو ۽ پنهنجي مڃڻ وارن کي امن ۽ صلح، صبر ۽ تحمل ۽ هڪ ٻئي جي بقا ۽ انساني عزت ۽ احترام جي تعليم ڏئي ٿو.

آيت نمبر14-15: اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِيۡنَ يُحَارِبُوۡنَ اللّٰهَ وَ رَسُوۡلَهٗ وَ يَسۡعَوۡنَ فِى الۡاَرۡضِ فَسَادًا اَنۡ يُّقَتَّلُوۡۤا اَوۡ يُصَلَّبُوۡۤا اَوۡ تُقَطَّعَ اَيۡدِيۡهِمۡ وَ اَرۡجُلُهُمۡ مِّنۡ خِلَافٍ اَوۡ يُنۡفَوۡا مِنَ الۡاَرۡضِ‌ؕ ذٰ لِكَ لَهُمۡ خِزۡىٌ فِى الدُّنۡيَا وَ لَهُمۡ فِى الۡاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيۡمٌۙ ﴿۳۳﴾ اِلَّا الَّذِيۡنَ تَابُوۡا مِنۡ قَبۡلِ اَنۡ تَقۡدِرُوۡا عَلَيۡهِمۡ‌ۚ فَاعۡلَمُوۡۤا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿۳۴﴾ (سورة المائده، آيت: 33-34)

ترجمو: جيڪي الله ۽ ان جي رسول سان جنگ ڪن ٿا ۽ زمين ۾ فساد ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. انهن جي سزا هيءَ آهي ته انهن کي قتل ڪيو وڃي يا ڦاهيءَ چاڙهيو وڃي يا سندن هڪ طرف جا هٿ ۽ ٻئي طرف جا پير وڍيا وڃن يا انهن کي ملڪ مان نيڪالي ڏني وڃي. اها انهن لاءِ دنيا ۾ خواري آهي ۽ آخرت ۾ انهن لاءِ وڏو عذاب آهي. (33) پر جن اوهان جي قابوءَ ۾ اچڻ کان اڳ توبه ڪئي ته پوءِ ڄاڻو ته الله تعالىٰ معاف ڪندڙ ۽ نهايت رحم ڪرڻ وارو آهي.(34)

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
يُحَارِبُوۡنَ: اهي لڙائي ڪن ٿا	يَسۡعَوۡنَ: ڪوشش ڪن ٿا	يُصَلَّبُوۡۤا: سوليءَ چاڙهيا وڃن
تُقَطَّعَ: ڪٽيو وڃي	اَرۡجُلُ: پير	يُنۡفَوۡا: ڏيهه نيڪالي ڏنا وڃن
خِزۡىٌ: خواري	تَابُوۡا: انهن توبهه ڪئي	تَقۡدِرُوۡا: توهان قابو ڪيو انهن کي

هن آيت ۾ ”الارض“ مان مراد اها جڳهه، ملڪ، رياست يا علائقو آهي جتي اسلامي حڪومت قائم هجي ۽ جنهن ۾ امن قائم ڪرڻ جي ذميداري اسلامي رياست جي هجي.

تشريح: هن آيت مبارڪ ۾ جرم، فتني ۽ فساد جي ممانعت ۽ انهن ماڻهن لاءِ شرعي سزا جو بيان آهي جيڪي الله تعالىٰ ۽ ان جي نبي ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي قانونن جي بي حرمتي ڪري صالح نظام ۽ سماج سان لڙائي ڪرڻ جا مرتڪب ٿيا آهن، پُر اَمُن ماڻهن کان اسلحي جي زور تي ڦُر ڪن ٿا ۽ زمين ۾ فساد پکيڙن ٿا، سماج جي سڪون ۽ امن کي تباهه ڪن ٿا. اهڙن ظالم ۽ فسادي قسم جي ماڻهن جي لاءِ هن آيت ۾ چئن قسمن جون سزائون ٻڌايون ويون آهن: انهن کي قتل ڪيو وڃي يا سُوليءَ تي چاڙهيو وڃي يا انهن جا هٿ ۽ پير مخالف پاسن کان ڪٽيا وڃن يا وري ملڪ نيڪالي ڏني وڃي.

هيءُ سزائون خلاصي طور تي بيان ڪيون ويون آهن جيئن قاضي يا حاڪم پنهنجي اجتهاد سان هر ڏوهه جي نوعيت مطابق سزا ڏئي سگهي. ان سزا جو بنيادي مقصد هي آهي ته اسلامي حڪومت جي اندر قتل غارت گري، ڌاڙو فساد ۽ اسلامي حڪومت جي خلاف ورزي يا بغاوت ڪرڻ وغيره بدترين ڏوهه آهن ۽ ڏوهيءَ کي انهن سزائن منجهان ڪا به سزا ڏئي سگهجي ٿي.

ڏوهه کان توبه تائب ٿيڻ: ٻي آيت مان ثابت ٿيو ته جيڪڏهن ڪو فسادي يا ظالم حڪومت طرفان گرفتار ٿيڻ کان پهريان توبهه تائب ٿي ويو ته هي شرعي سزائون جيڪي حقوق الله مان آهن سي معاف ٿي وينديون. پر حقوق العباد جي تحت ان جو معاملو حق دارن سان طئي ڪرڻ ضروري آهي يعني ڦريل مال انهن کي واپس ڪرڻو پوندو يا ان جي چٽي ڏيڻي پوندي ۽ جيڪڏهن قتل يا زخمي ڪيو ويو آهي ته وارث قصاص يا ديت تي راضي ٿين يا معاف ڪري ڇڏن ته ان جي جان بخشي ويندي ٻي صورت ۾ ڪيس ان مطابق سزا ڀوڳڻي پوندي.

سرگرمي	"توبه سان حقوق الله يا حقوق العباد جي معافي" جي وضاحت استاد يا عالمِ دين کان ڪرايو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا جواب لکو:

1. **هيٺين آيتن مان ڪن ٻه ٻن آيتن جو ترجمو لکو.**

- يَاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ ۣ وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَنْفُسَكُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيْمًا۔
- وَ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَ لَا تُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْـًٔا وَّ بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَّ بِذِی الْقُرْبٰى وَ الْيَتٰمٰى وَ الْمَسٰكِيْنِ وَ الْجَارِ ذِی الْقُرْبٰى وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْۢبِ وَ ابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرَا۔
- مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ ۛ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِیْٓ اِسْرَآءِيْلَ اَنَّهٗ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِی الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَ مَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَآ اَحْيَا النَّاسَ جَمِيْعًا ۭ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنٰتِ ۡ ثُمَّ اِنَّ كَثِيْرًا مِّنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِی الْاَرْضِ لَمُسْرِفُوْنَ۔

2. **هڪ انسان جي ناحق قتل کي پوري انسانيت جو قتل ڇو قرار ڏنو ويو آهي؟**
3. **قرآن ڪريم ۾ عام امن ۾ خلل وجهڻ وارن لاءِ ڪهڙيون سزائون مقرر ڪيون ويون آهن؟**

(ب) هيٺين لفظن جون معنائون لکو:

لَاتَاْكُلُوْٓا	مُخْتَالًا	مُسْرِفُوْنَ	خِزْیٌ	تَقْدِرُوْا

(ج) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. يتيم جي مال جي حفاظت ڇو ضروري آهي؟
2. ۽ پنهنجو پاڻ کي قتل نہ ڪريو جو مفهوم لکو؟
3. مال حاصل ڪرڻ جا ناجائز طريقا ڪهڙا آهن؟

(د) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. آمدني جو ناجائز طريقو آهي:

(الف) زراعت (ب) صنعت

(ج) واپار (د) رشوت

2. حقوق العباد مان مراد آهي:

(الف) الله جا حق (ب) انسانن جا حق

(ج) جانورن جا حق (د) وڻ ٽڻ جا حق

3. ابن سبيل مان مراد آهي:

(الف) فقير (ب) مسڪين

(ج) مسافر (د) پاڙيسري

4. بيگناه کي قتل ڪرڻ ڄڻ تہ قتل ڪرڻ آهي:

(الف) سموري ڪائنات جو (ب) سموري انسانيت جو

(ج) سموري حيوانيت جو (د) سموري خاندان جو

(ب) 4. چونڊ آيتون، ترجمو ۽ تشريح:

سورة التوبه آيت 24، 33 — سورة الحج: 39- 40

آيت نمبر 16: قُلۡ اِنۡ كَانَ اٰبَآؤُكُمۡ وَ اَبۡنَآؤُكُمۡ وَ اِخۡوَانُكُمۡ وَ اَزۡوَاجُكُمۡ وَ عَشِيۡرَتُكُمۡ وَ اَمۡوَالُ ۨاقۡتَرَفۡتُمُوۡهَا وَ تِجَارَةٌ تَخۡشَوۡنَ كَسَادَهَا وَ مَسٰكِنُ تَرۡضَوۡنَهَاۤ اَحَبَّ اِلَيۡكُمۡ مِّنَ اللّٰهِ وَ رَسُوۡلِهٖ وَ جِهَادٍ فِىۡ سَبِيۡلِهٖ فَتَرَبَّصُوۡا حَتّٰى يَاۡتِىَ اللّٰهُ بِاَمۡرِهٖ ؕ وَ اللّٰهُ لَا يَهۡدِى الۡقَوۡمَ الۡفٰسِقِيۡنَ ﴿۲۴﴾

(سورة التوبة، آيت 24)

ترجمو: چؤ تہ: جيڪڏهن اوهان جا ابا ۽ اوهان جا پٽ ۽ اوهان جا ڀائر ۽ اوهان جون زالون ۽ اوهان جا مائٽ ۽ اهي مال جي اوهان ڪمايا آهن ۽ واپار، جنهن جي گهٽجي وڃڻ کان ڊڄو ٿا ۽ رهڻ جون جايون جن کي پسند ڪريو ٿا، اوهان وٽ الله تعالىٰ ۽ سندس رسول ۽ سندس رستي ۾ جنگ ڪرڻ کان زياده پيارا آهن: تہ انتظار ڪريو جيسين الله پنهنجو حڪم موڪلي ۽ الله نافرمان قوم کي رستو نہ ٿو ڏيکاري.

لفظ ۽ انهن جي معنىٰ		
عَشِيۡرَتُكُمۡ: خاندان توهان جو	اقۡتَرَفۡتُمُ: توهان ڪمايو	تَخۡشَوۡنَ: توهان ڊڄو ٿا
كَسَادَ: گهٽجڻ	مَسٰكِنُ: گهر	تَرَبَّصُوۡا: انتظار ڪريو

تشريح: هن آيت ۾ هر قسم جي رشتيدارين ۽ تعلقن کان پوءِ بيان ڪيو ويو آهي تہ الله تعالىٰ تي ايمان آڻڻ، الله تعالىٰ ۽ حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوۡلُ اللّٰهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيۡنَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ سان محبت ۽ الله تعالىٰ جي رستي ۾ جهاد ڪرڻ دنيا جي هر شيءِ کان اول آهن. ايمان دنيا جي سڀ کان وڏي دولت آهي. جنهن سان انسان نہ صرف دنيا ۾ فائدو حاصل ڪري ٿو بلڪ ان سان گڏوگڏ آخرت لاءِ بہ تياري ڪندو رهي ٿو. ذڪر ڪيل آيت ۾ الله تعالىٰ پنهنجي ۽ پنهنجي رسول حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ

عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي محبت ۽ فرمانبرداري ۽ الله سائين جي رستي ۾ جهاد ڪي وڏي شان ۽ عظمت وارو بيان ڪيو آهي. مثلاً:

- جن ايمان آندو ۽ هجرت ڪيائون ۽ پنهنجي جان ۽ مال سان الله جي راهه ۾ جهاد ڪيائون. الله سائين وٽ انهن جو وڏو مرتبو آهي ۽ اهي ئي ڪامياب ماڻهو آهن.
- اي ايمان وارو! توهان جا والدين، توهان جو اولاد، زالون ۽ ٻيا رشتيدار ۽ مال و ملڪيت هي سڀ ڪجهه الله سائين ۽ ان جي رسول پاڪ کان وڌيڪ پيارو نه هجڻ گهرجي، پيءُ ماءُ ۽ ٻين رشتيدارن جي محبت توهان کي حق جي رستي تي هلڻ کان نه روڪي. جيڪڏهن ڪو شخص الله سائين ۽ ان جي رسول پاڪ سان سڀ کان گهڻي محبت نه ٿو ڪري ته پوءِ اهو الله پاڪ جي ناراضگيءَ کان بچي نه سگهندو.

سرگرمي	"جهاد جي اهميت ۽ ضرورت" تي گڏيل گفتگو ڪرڻ کان پوءِ شاگردن کان نڪتن جي صورت ۾ لکرايو.

آيت نمبر17: هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَ دِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهٗ عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ ﴿۳۳﴾ (سورة التوبة، آيت:33)

ترجمو: هو (الله تعالىٰ) اهو آهي جنهن پنهنجي رسول کي هدايت ۽ سچي دين سان موڪليو هن لاءِ ته ان کي سڀني دينن تي غالب ڪري توڙي مشرڪ ناپسند ڪن.

لفظ ۽ انهن جي معنيٰ		
اَرْسَلَ: ان موڪليو	لِيُظْهِرَهٗ: جيئن غالب ڪري ان کي	كَرِهَ: ناپسند ڪَن.

تشريح: هن آيت ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي بعثت جا مقصد، هدايت ۽ دين اسلام (نظام زندگي ۽ فرمانبرداري جي نظام) جي مقام ۽ ان جي اهميت ۽ غلبي ۽ برتري جي خبر ۽ وعدو بيان ڪيو ويو آهي. ۽ هيءُ خوشخبري ان وقت ڏني وئي هئي، جڏهن مسلمان صاف ڪمزور هئا، ۽ ظاهري طور تي ڪنهن به قسم جي فتح جي اميد نہ هئي. ان وقت اهو ٻڌايو ويو تہ اسلام ئي هڪ واحد دين آهي. جيڪو الله تعاليٰ کي پسند آهي.

حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي بعثت جا مقصد قرآن مجيد ۽ حديثن مبارڪن ۾ بيان ڪيا ويا آهن. انهن مان هڪ مقصد هن آيت ۾ بہ بيان ڪيو ويو آهي تہ الله تعاليٰ پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کي هدايت ۽ دين برحق ڏئي ان لاءِ موڪليو آهي تہ جيئن پاڻ سڳورا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ هن دين کي سمورن دينن تي غالب ڪن توڙي جو ڪافرن ۽ مشرڪن کي هيءُ ڳالهہ ناپسند هجي. ان غلبي مان ٻن قسمن جو غلبو مراد آهي:

1. **عقل ۽ دليلن جو غلبو:** جنهن جو مطلب هي آهي تہ نظريي ۽ علمي بحثن جي ذريعي ٻين مذهبن جا ماڻهو شڪست کائي اسلام جي برتري جو اقرار ڪن ۽ ان قسم جو غلبو هر دؤر ۾ موجود رهيو آهي.
2. **سلطنت ۽ حڪومت جو غلبو:** هن اعتبار سان تہ هر ڪنهن ملڪ ۽ سڄي دنيا ۾ صرف دين اسلام ئي غالب هجي. ٻين دينن کي ڪنهن بہ قسم جي بالادستي نہ هجي. ان قسم جو غلبو حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ ۽ سندن صحابہ ڪرام رضوان الله عليهم اجمعين جي دور ۾ اسلام کي حاصل رهيو. ايستائين جو سر زمين عرب ۾ اسلام سر بلند ٿيو ۽ دنيا جي ٻن سپر پاور طاقتن روم ۽ فارس بہ شڪست کاڌي، ۽ سڄي دنيا

اسلام سان منور ٿي وئي.

تنهن ڪري اسان مسلمانن کي گهرجي تہ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي تابعداري ۽ اسلام جي اصولن جو لحاظ ڪرڻ ۽ حق واري دين کي غالب ڪرڻ لاءِ ڪم ڪريون. اهو سڀن جو ديني فريضو آهي ۽ ان ۾ ئي ڪاميابي آهي.

سرگرمي	**"موجوده دؤر ۾ دين جي غلبي لاءِ تجويزون" گڏيل گفتگو کان پوءِ شاگردن کان نڪتن جي صورت ۾ تحرير ڪرايو**

آيت نمبر 18-19: اُذِنَ لِلَّذِيْنَ يُقٰتَلُوْنَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوْا ؕ وَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرُ ۨ ﴿۳۹﴾ الَّذِيْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّاۤ اَنْ يَّقُوْلُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ ؕ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَّ صَلَوٰتٌ وَّ مَسٰجِدُ يُذْكَرُ فِيْهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيْرًا ؕ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَّنْصُرُهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيْزٌ ﴿۴۰﴾ (سورة الحج، آيت: 39-40)

ترجمو: جن سان ڪافر جنگ ڪن ٿا تن کي (جنگ ڪرڻ جي) اجازت ڏني وئي آهي هن ڪري تہ متن ظلم ڪيو ويو آهي ۽ بيشڪ الله ڪين مدد ڏيڻ تي قدرت رکندڙ آهي(39) جن کي سندن گهرن مان رڳو هن ڪري ناحق ڪڍيو ويو هو جو هو چون پيا تہ اسان جو پاليندڙ الله آهي ۽ جيڪڏهن الله جو ماڻهن کي هڪڙن سان ٻين کي دفع ڪرڻ نہ هجي ها تہ (عيسائين جون) خانقاهون ۽ گرجا ۽ (يهودين جون) عبادت گاهون ۽ مسجدون جن ۾ الله جو نالو گهڻو ياد ڪيو وڃي ٿو. ڊاٺيون وڃن ها ۽ جيڪي الله جي (دين جي) مدد ڪندا تن جي الله ضرور مدد ڪندو. بيشڪ الله طاقت وارو زبردست آهي. (40)

لفظ ۽ انهن جي معنيٰ		
اُذِنَ: اجازت ڏني وئي	اُخۡرِجُوۡا: اهي ڪڍيا ويا	دِيَارِ: گهر
دَفۡعُ: روڪڻ	هُدِّمَتۡ: ڊاٽو ويو	صَوَامِعُ: خانقاهون
بِيَعٌ: ڪليسائون	صَلَوٰتٌ: عبادتگاهون	نَصۡرِ: مدد

تشريح: هنن آيتن ۾ جهاد جي اجازت، مسلمانن جي مدد جو وعدو، انهن جي همٿ افزائي ۽ قتال جي حڪمت جو بيان ڪيو ويو آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي مڪي مڪرمه ۾ نبوت جي اعلان ڪان وٺي مديني جي طرف هجرت تائين جا تيرهن سال مسلمانن ۽ خود حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي لاءِ نهايت صبر، آزمائش ۽ مشڪلات وارا هئا. جتي تڪليفن ۽ سختين جي رد عمل جي بجاءِ صبر جو حڪم هيو ۽ ڪنهن به قسم جي جوابي ڪارروائي ڪان روڪيو ويندو هئو. پر هجرت ڪان پوءِ مدينہ منوره ۾ اسلامي مملڪت جي قيام جي فوراً بعد مسلمانن کي پهرين هجري ۾ ئي پنهنجي دفاع جي لاءِ ڪافرن سان مقابلي، مظلوميت جي خاتمي، اسلام جي ٻين دينن تي غلبي ۽ اعلاء ڪلمة الله جي لاءِ جهاد ڪرڻ جي اجازت ملي وئي. جنهن جو ذڪر سورة الحج جي آيت نمبر 38 ۾ آهي، ان ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ اسلام جي دشمن ظالم ماڻهن جي مقابلي ۾ الله تعاليٰ مؤمنن جو دفاع ڪندو. مظلوم مسلمانن کي جهاد ڪرڻ جي اجازت ڏني وڃي ٿي، جن کي زيادتي جو نشانو بڻائي صرف ان لاءِ گهرن ڪان ٻي گهر ڪيو ويو جو اهي هڪڙي معبود کي مڃڻ وارا آهن. انهن کي جهاد جي اجازت هن لاءِ ڏني وئي جيئن ماڻهن جي جان، مال، عزت و ناموس، دين ۽ عبادت گاهن جي تقدس کي فسادي ماڻهن جي شر ڪان محفوظ رکيو وڃي ۽ مظلوم ماڻهن جي مدد ۽ داد رسي ڪري

سگهجي.

هنن آيتن ۾ جهاد جي حڪمت عملي بيان ڪئي وئي آهي. تہ جيترا بہ نبي سڳورا هن دنيا ۾ آيا انهن پنهنجي امتن کي صرف اڪيلي الله تعاليٰ جي بندگي جي تعليم ڏني ۽ دين کي قائم ڪرڻ لاءِ وڏيون ڪوششون ڪيون ۽ ان لاءِ عبادتگاهون ناهيون. مثلاً: عيسائيت ۾ خانقاهون/ صومعہ، ڪليسا/ بيعہ. يهودي مذهب جي عبادت جون جايون صلوات ۽ اسلام ۾ مسجدون ناهيون ويون. جيڪي ماڻهو انهن آسماني مذهبن جا مخالف هئا. اهي انهن جي عبادتگاهن جي ڊاهڻ جي چڪر ۾ هئا، ان لاءِ جهاد جي ذريعي انهن جو دفاع ڪيو وڃي. پوءِ مظلومن جي داد رسي ڪرڻ، فسادي ۽ ناشڪرن ۽ وعدو ڀڃندڙ ماڻهن کي سزا ڏيڻ، دنيا ۾ امن ۽ سڪون آڻڻ ۽ الله پاڪ جي ڪلمي جي بلندي لاءِ ڪوشش ڪرڻ بہ جهاد جي حڪمتن ۾ شامل آهن.

ان جي ڪري اسان کي گهرجي تہ اعلاء ڪلمة الله، امن امان قائم ڪرڻ ۽ مظلومن جي مدد جي لاءِ تيار رهون. جيئن دنيا ۽ آخرت جي ڀلائي حاصل ڪريون.

آيت نمبر 20: اَلَّذِيْنَ اِنْ مَّكَّنّٰهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَ اٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَ اَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ؕ وَ لِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ ﴿۴۱﴾ (سورة الحج، آيت: 41)

ترجمو: جن کي جيڪڏهن زمين ۾ طاقت ڏينداسون تہ نماز قائم ڪندا ۽ زڪوات ڏيندا ۽ چڱي ڪم جو حڪم ڪندا ۽ بڇڙي ڪم کان روڪيندا ۽ سڀني ڪمن جي پڇاڙي الله جي اختيار ۾ آهي.

لفظ ۽ انهن جي معنيٰ

مَّكَّنّٰا: اسان جڳهہ ڏني	اَقَامُوا: قائم ڪندا	اَلْمَعْرُوْفِ: نيڪ ڪم
اَلْمُنْكَرِ: برا ڪم	عَاقِبَةُ: انجام	اَلْاُمُوْرِ: معاملات

تشريح: هن آيت ۾ مومنن جي فضيلت، انهن جي اقتدار جي پيشنگوئي، اسلامي رياست جي ذميواري ۽ دين جي مددگارن جي خوبين جو ذڪر آهي. جيڪڏهن انهن کي حڪومت ملي ته ايمان، عمل صالح، عبادت گذاري، شرڪ کان پرهيز، دين جي غلبي لاءِ ڪوشش ۽ خوف ۽ خطره ۾ ثابت قدم رهن. نماز ۽ زڪواة جي پڻ پابندي ڪن. پنهنجا سڀ اختيار نيڪي کي ڦهلائڻ ۽ برائي کي ختم ڪرڻ ۾ استعمال ڪن.

مدينه منوره ڏانهن هجرت کان پوءِ پهرين اسلامي رياست جو قيام عمل ۾ آيو. جنهن لاءِ ميثاق مدينه جي نالي سان پهريون آئين ۽ دستور ناهيو ويو. ان جي مطابق حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ان جا سربراهه ۽ رعيت جي وچ ۾ صلح صفائي ڪرائڻ جا ذميوار قرار ڏنا ويا. اهڙي اعتبار کان رعيت کي امن ۽ سڪون فراهم ڪرڻ، انهن جي تعليم، صحت ۽ معيشت جو انتظام ڪرڻ به رياست جي ذميوارين ۾ شامل آهن. تنهن ڪري آيت مذڪوره ۾ انهن ڳالهين تي زور ڏنو ويو آهي ته جڏهن ايمان وارن کي زمين ۾ حڪومت ۽ اختيار ملي ته انهن کي هينين ڳالهين تي خاص ڌيان ڏيڻ گهرجي.

نماز قائم ڪرڻ: نماز دين جو هڪ اهم رڪن ۽ عبادت آهي، جنهن جو مقصد آهي ته انسان جو تعلق الله تعالىٰ سان مضبوط ٿئي ۽ نفس جي پاڪائي حاصل ٿئي.

زڪواة ادا ڪرڻ: زڪواة جو تعلق براه راست سماج جي معيشت سان آهي. ان لاءِ رياست جي اها به ذميواري آهي ته معيشت جا وسيلا پيدا ڪري ۽ ماڻهن جي ضروريات لاءِ مناسب انتظام ڪري.

امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر: معروف جي معنىٰ آهي اهڙا نيڪي ۽ ڀلائي وارا ڪم جن کي سڀ ڪو سٺو چوي. منڪر جي معنىٰ آهي هر

قسم جي بدي يا برائي جنهن کي سڀ ڪو ناپسند سمجهي. سماج ۾ سٺن ڪمن ڪرڻ جو رجحان پيدا ڪجي ۽ اهڙن ماڻهن جي حوصلہ افزائي ڪئي وڃي جيڪي سماج جي سڌاري ۽ بهتري جو ڪارڻ هجن. اهڙي طرح جن ماڻهن مان معاشري ۾ فساد ۽ بگاڙ جو انديشو آهي تہ اهڙن ماڻهن کي برائي، فسق، گناهہ ۽ وڌائي کان روڪجي ۽ انهن جي لاءِ سزائون ۽ قانون نافذ ڪيا وڃن تہ جيئن معاشري ۾ امن ۽ سڪون قائم ٿئي.

سرگرمي	”اسلامي رياست جون ذميواريون“ تي بحث مباحثي ڪرڻ کان پوءِ اهم نڪتا شاگردن کان لکرايو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا جواب لکو:

1. هيٺين آيتن مان ڪن بہ ٻن جو ترجمو تحرير ڪريو.

- هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَ دِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهٗ عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ ۙ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ۔
- اُذِنَ لِلَّذِيْنَ يُقٰتَلُوْنَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوْا ؕ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرُ۔
- اَلَّذِيْنَ اِنْ مَّكَّنّٰهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَ اٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَ اَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ؕ وَ لِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ۔

2. سورة الحج جي آيت 41 جي روشنيءَ ۾ اسلامي سلطنت جو مقصد ۽ خوبيون لکو.

3. سورة التوبة جي آيت 24 جي روشني ۾ هڪ سچي مؤمن کي سڀ کان وڌيڪ محبت الله تعالىٰ ۽ ان جي رسول (حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ) سان ڪرڻ گهرجي. وضاحت ڪريو.

4. اقتدار ملڻ کان پوءِ مسلمان حڪمرانن جا فرض ڪهڙا هوندا؟ وضاحت ڪريو.

(ب) هيٺين لفظن جي معنىٰ لکو:

اقْتَرَفْتُمُ	كُرِهٗ	صَوَامِعُ	بِيَعٌ	مَّكَّنّٰا

(ج) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. الله ۽ حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ سان محبت جو معيار ڪهڙو هجڻ گهرجي؟
2. قرآن مجيد ۾ اِذْن قِتال جي ڪهڙي حڪمت ٻڌائي وئي آهي؟
3. مڪي دؤر ۾ مسلمانن جي حالت ڪهڙي هئي؟
4. امر بالمعروف ۽ نهي عن النمڪر مان ڇا مراد آهي؟
5. الله تعالىٰ وٽان مدد ملڻ جون چند صورتون لکو؟

(د) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. بيعُ عبادت گاهه آهي:

(الف) هندن جي (ب) عيسائين جي
(ج) سکن جي (د) يهودين جي

2. مسلمانن جي مڪه مڪرمه کان مديني منوره ڏانهن هجرت ڪرڻ جو سبب هئو:

(الف) بيروزگاري (ب) ڏڪار
(ج) سخت گرم موسم (د) ڪفار مدينه جا ظلم

.3 مسلمانن کي جهاد جي اجازت ڏني وئي:

(الف) مجبوريءَ جي حالت ۾ (ب) خوشيءَ جي حالت ۾

(ج) پريشانيءَ جي حالت ۾ (د) غصي جي حالت ۾

.4 مسلمانن تي ڪافرن جي ظلم جو سبب هيو:

(الف) قومي دشمني (ب) خانداني دشمني

(ج) سياسي دشمني (د) مذهبي دشمني

.5 اقامت صلواة، ايتاءُ الزڪواة ۽ امر بالمعروف و نهي عن المنڪر جي نافذ ڪرڻ جي ذميواري آهي:

(الف) عالمن جي (ب) حڪمرانن جي

(ج) مجاهدن جي (د) استادن جي